

Ўзбекистон Республикаси Fanlar akademiyasi
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси

**ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ**

**ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЙОТИ**

4 / 2023

CONTENT

Linguistics

N.Mahmudov. Metaphor and its linguopoetic possibilities.....	3
D.Khudayberganova. Development factors of modern Uzbek linguistics terminology.....	13
Y.Odilov, M.Sabirova. Title in media text: types, functions and skill of choosing a title.....	17
M.Gazieva. Paradigm of literary and linguistic competences.....	25

Literature studies

H.Hamrakulova. Issues of influence of children's folklore on fiction.....	31
O.Altinbek. Poetics of Rauf Parfi's poetics.....	39

Scientific informations

Sh.Mirzazada. Development of dramatic genres in Uzbek and Azerbaijani literature of the beginning of the XX century.....	51
S.Matkarimova. Tradition, influence and creativity in ghazal writings.....	55
D.Tashpulatova. Interpretation of the proverb genre in Uzbek and English folklore studies.....	60
N.Muminova. Sayings of the Uzbek people's belief in prohibition and prophecy..	65
Y.Karimova. The character of Babur Mirzo is interpreted by Aybek.....	68
R.Gayibboeva. The historical roots of the Idris theonym in Navoi's work.....	72
M.Ibrahimova. A symbol of the world in "Kutadgu Bilig".....	76
N.Yangibaeva. Creative fantasy and life material.....	79
I.Abdurayimova. The letter as an example of the epistolary genre.....	82
S.Joraboeva. About a ghazal of Shavki.....	87
A.Allaberdiev. The phenomena of assimilation and dissimilation in Bukhara Oghuz dialects.....	90
E.Alimardonov. A historical source on Khorezm dialects.....	94
A.Ahmedova. The linguopoetic features of repetition in Chulpan's Works.....	99
F.Karimova. A combination of linguistics and psychological theories.....	104
A.Saidnomanov. Some notes on the duplication of medical terms and their elimination.....	107
M.Nazarov. On the comparative study of some phraseosemantic groups.....	101
D.Nasrieva. About the role of linguistic gestalt in the works of Isajon Sultan...	114

Doers of Sciences

B.Tukhliev. Smarter and sensitive scientist.....	119
N.Mahmudov, A.Madvaliev, B.Mirzaeva. A connoisseur of Uzbek folk dialects.....	114

Scientific life

Naim Karimov.....	129
Kamil Tashanov.....	131

Хулоса қилиб айтганда, Бухоро ўғуз шеваларида ассимиляция ҳодисаси кенг тарқалган бўлиб, асосан, ўзакка (асосга) қўшимчалар қўшилишида юз беради. Ўзлашмалар билан содир бўладиган диссимиляция ҳодисаси асоснинг ўзида содир бўлиши кузатилади.

Унлилар транскрипцияси:

ь – тил олди унлиси, ы – тил орқа унлиси, ү – тил олди унлиси, у – тил орқа унлиси, э – тил олди унлиси, а – тил орқа унлиси, ө – тил олди унлиси, о – тил орқа унлиси, е – тил олди унлиси, э – тил орқа унлиси.

РЕЗЮМЕ. Мақолада Бухоро ўғуз шеваларида ундош товушлар ассимиляцияси ва диссимиляцияси ҳодисалари учраши ва бунда ўғуз гуруҳ тиллари ҳамда шеваларининг таъсири ўрганилади.

РЕЗЮМЕ. В статье исследуется явление ассимиляции и диссимиляции согласных в бухарско-огузских говорах и влияние на данные говоры огузских языков и диалектов.

RESUME. The article studied the phenomenon of assimilation and dissimilation of consonants in the Bukhara Oghuz dialects and the influence of the languages and dialects of the Oghuz group.

Таянч сўз ва иборалар: товуш, фонема, фонетик ҳодиса, бўгин, ассимиляция ва диссимиляция, прогрессив ассимиляция, тўлиқ прогрессив ассимиляция, регрессив ассимиляция, мураккаб тўлиқ ассимиляция.

Ключевые слова и выражения: звук, фонема, фонетическое явление, слог, ассимиляция и диссимиляция, прогрессивная ассимиляция, неполная прогрессивная ассимиляция, регрессивная ассимиляция, сложная полная ассимиляция.

Key words and word expressions: sound, phoneme, phonetic phenomenon, syllable, assimilation and dissimilation, progressive assimilation, incomplete progressive assimilation, regressive assimilation, complex complete assimilation.

Элёр АЛИМАРДОНОВ

ХОРАЗМ ШЕВАЛАРИГА ОИД БИР ТАРИХИЙ МАНБА

Ўзбек тилининг ўғуз лаҳжаси таркибига кирувчи Хоразм шевалари ўзбек диалектологиясида нисбатан кўпроқ урганилган шевалардан бири ҳисобланади. Немис тилшуноси Й.Буденцнинг 1865 йилда эълон қилинган "Хива татарчаси" номли салмоқли таҳлилий мақоласи¹ Хоразм шевалари ҳақида маълумот берувчи илк манба саналади. Айтиш керакки, "Хива татарчаси" мақоласи ҳозирга қадар хоразмшунос-шевашунослар эътиборидан четда қолиб келган манбалардан биридир. Ўзоқ вақтлардан бери Хоразм шевалари ҳақида маълумот берувчи илк манба сифатида А.Вамберининг 1867 йилда эълон қилинган "Чиғатой тили дарслиги"² қайд этиб келинган. Ҳолбуки, Й.Буденцнинг мазкур мақоласи А.Вамбери асаридан 2 йил олдин илм аҳли эътиборига ҳавола қилинган эди. Шундан келиб чиқиб,

¹ Budenz József. Khivai tatárság // Nyelvtudományi közlemények. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi bizottsága. Negyedik kötet. – Pesten, 1865, 269–331-betlar.

² Armin Vambery. Cagataische Sprachstudien (ib. 1867) [Chagatai Language Studies] (Cagataischesprachstudien, enthaltend grammatikalischen umriss, chrestomathie, und wörterbuch der cagataischen sprache;)

Й.Буденцининг ушбу асарини Хоразм шевалари ҳақида маълумот берувчи дастлабки манба деб ҳисоблаш мумкин.

Мақола венгер тилида ёзилган бўлиб, 1865 йилда Венгрия Фанлар академиясининг "Тилшунослик хабарлари" журналичада эълон қилинган ва қарийб 62 саҳифани ташкил этади. У кириш, матнлар ҳамда шева ҳақида илмий маълумот берувчи назарий қисмдан иборат. Назарий қисмининг ўзи яна иккига бўлинади: 1) фонетик кузатишлар (Hangtani észrevételek); 2) грамматик шакллар (Nyelvtanialakok).

Й.Буденц ушбу ишида қўллаган "татарча" термини остида умумий турк тили, яъни Хива туркчаси, туркий тил кўзда тутилган. Айрим олимларнинг оғзаки маълумотларига кўра, XIX аср Ғарб манбаларида Шарқий Европа ва Марказий Осиё туркийларига нисбатан "турк" термини билан бир қаторда "татар" термини ҳам қўлланган. Шунингдек, мақолада "турк", "татар" терминлари билан параллель равишда "ўзбек" атамаси ҳам қўлланган.

Мазкур гадикотни амалга оширишда Й.Буденц бирор марта Хоразмда бўлмаган ва халқ ичида юриб, матнлар ёзиб олмаган. Шунга кўра, ишни умумий маълумот берувчи ахборот сифатида талкин этиш мумкин. Олим шевага оид материалларни урганиш ва тавсифлашда ўзининг яқин ўртоғи А.Вамберининг Европага ўзи билан бирга олиб келган шогирди Мулла Исҳоқнинг хизмати катта эканлигини алоҳида таъкидлайди. Манба ва материалларни унинг оғзидан ёзиб олганлигини қайд этади ва намунадаги матнларни 3 гуруҳга ажратади: 1. Баъзи татар (ўзбек – Э.А.) мақоллари ва топишмоқлари (naql, oʻjun hikājet). 2. Эртак ва ҳикоятлар (hikājetler). 3. Венгер шоири Янош Араннинг "Буданинг ўлими" номли балладасининг олтинчи қисми – "Муъжизавий оҳу ҳикояти (Ezebli ahunin hikājeti)"нинг ўзбек тилига (Хива шевасига) қилинган эркин таржимаси.

Биринчи гуруҳ матнлари Мулла Исҳоқнинг тилидан ёзиб олинган 43 та мақол ва 6 та топишмоқдан иборат. Эртак ва ҳикоятлар матнларида жами 13 та ҳикоят келтирилган бўлиб, муаллифнинг таъкидлашича, 1–6-ҳикоятлар форс тилидан, 7–9-ҳикоятлар венгер тилидан ўзбек тилига эркин таржима қилинган, 10–11-ҳикоятлар Мулла Исҳоқ тилидан ёзиб олинган, ҳажм жиҳатдан бошқаларига қараганда кўпроқ бўлган эртаклар, 12-ҳикоя усмонли турк тилида ёзилган "Қирқ вазир" китобидан эркин таржима қилинган парча, 13-ҳикоя эса, усмонли турк тилидаги "Тўтинома"дан эркин таржима қилинган парчалардир. "Муъжизавий оҳу ҳикояти" балладасининг эркин таржимаси қарийб 181 мисрани ташкил этади. Эртак-ҳикоятларнинг ва "Буданинг ўлими" балладасининг таржимаси Мулла Исҳоқ томонидан амалга оширилган.

Муаллиф мақола аввалида Мулла Исҳоқдан олинган матнларни имкон даражасида фонетик жиҳатдан тўғри ёзиб олишга ҳаракат қилгани ва мақолани "Хивада машҳур бўлган ўзбек тилидан намуна сифатида турк-татар тилларини урганишга қизиқувчилар билан" баҳам кўришини алоҳида қайд этади.

Й.Буденц Хива туркчасининг фонетика қисмида унли ва ундошларнинг микдорини белгилайди, илк бор ўзбек тилида бирламчи чузиқ унлиларнинг мавжуд эканлигини³ Ғарб илм оламига маълум қилади ва намуналар келтиради. Шунингдек, унли ва ундошларда учрайдиган товуш алмашинишлари ҳақида тўхталиб ўтади. Олим Хива шевасида 9 та унли

³ Tekin T. Türk dillerinde birincil uzun ünlüler. – Ankara. 1995, 50-bet.

мавжудлигини қайд этади: унлилар: а, е (ўзбек шеваларидаги а ёки э), і, ї, о, ў, и, ъ, ё (ўзбек шеваларидаги е ёки э)*.

Й.Буденц фонемаларни тақдим этар экан, уларга алоҳида тавсиф бериб утирмайди, баъзи фонемалар (хусусан, чўзиқ унлилар), уларнинг айрим товуш алмашинишлари ҳақида қисман тухталиб ўтади. Лекин берилган матнлардан фонемалар ҳақида муайян фикр-мулоҳазалар билдириш мумкин. а унлиси умумтуркий орқа қатор, қуйи-кенг, лабланмаган унли. Матнларда қуйидаги сўзларда учрайди: *adam, aq, bal, zan, jaman, qajda, derja, bala*. а фонемасининг чўзиқ вариантини қисқа талаффузли а дан ажратиш учун устига [^] белгиси қўйилади* ва а унлисининг чўзиқ вариантига мисоллар келтирилади: *qān, āt, ās, pātsā* каби. Муаллиф чўзиқ унлилар ўзбек-татар тилида соф туркийча сўзларда мавжудлигини қайд этаркан, усмонли турк тилида чўзиқлик арабча ва форсча сўзларда учрашини алоҳида таъкидлайди. Мақолада шу тарика Хива шевасида (тегишли матнларда) учровчи е, ё, і, ї, и, ъ, о, ў унлиларининг тавсифлари керакли далилларга асосланган ҳолда баён қилинган, зарур уринда уларнинг қўлланиши усмонли турк тили материаллари билан таққосланган.

Й.Буденц Хива шевасида 22 та ундош товуш мавжудлигини қуйидаги тартиб асосида беради: *q, x, ʔ; k, g, j (y) ŋ; č, ž, š; t, d, s, z, n; p, b, v, w, m; l, r**. Тартибга эътибор берилса, товушлар ҳосил бўлиш ўрнига кўра алоҳида тартиблаб жойлаштирилган. Масалан, дастлаб чуқур тил орқа товушлари: *q, x, ʔ*; кейин тил орқа ва тил ўрта товушлари: *k, g, j (y) ŋ*. Мақолада ундошларга, уларнинг ҳар бирига унлилар каби алоҳида маълумотлар берилмайди. Муаллиф томонидан муҳим деб ҳисобланган жиҳатларгина ёритиб берилади. Лекин мазкур маълумотлар ва келтирилган матнлар асосида ундош фонемалар ҳақида аниқ бир фикр юритиш мумкин бўлади. Мақолада Хива шевасида араб ва форс тилларига хос *f* ундоши йўқлиги қатъий тарзда айтилиб, араб ва форс тилларидаги *f* товуши *p* га ўтиши қайд қилинади: *pajda, pelan, xaur, terep, misāpīr, perzend, pārsi*. Аммо мазкур товуш усмонли туркчасида борлиги айтилади.

Й.Буденц мақолада ўзбек-татар тилида (Хоразм шевасида – Э.А.) соф туркона сўзларда чўзиқ унлиларнинг мавжудлигини, аммо усмонли туркчада унлиларнинг чўзиқлиги фақат арабий ва форсий сўзларда учрашини алоҳида таъкидлаб, *qān* (қон), *āt* (от, исм) каби мисолларни келтиради. *ī* товушининг чўзиқ ҳолда қўлланишига *sipalamaq* (эркаламोक), *silamaq* (хурмат қилмоқ), *cīy* (шудринг), *qīsīq* (қийшиқ), *qiz ėku qiz; ī, ō, ō, ū* товушларига *olar, bōr, tōn; bōri; ū tūdī (toydi), būmaq (boymaq), tūz; tūs* каби сўзларни намуна сифатида келтиради. Шунингдек, муаллиф шевадаги иккиламчи чўзиқликка ҳам мисоллар беради ва бу ҳодисани алоҳида чўзиқлик сифатида олмасдан, бирламчи ва иккиламчи чўзиқликни битта чўзиқлик сифатида қайд этади.

Мақолада туркий тиллардаги ёки ўзбек шеваларидаги жаранглилашиш ҳодисаси ҳақида бир нечта сўз усмонли туркчадаги варианты билан қиёсланади. Усмонли туркчадаги бир қанча жарангли сўзлар келтирилади: *dil, daʔ, doymaq, gelmek, gitmek, gormek, jedi, giderim, eder* каби. Аммо усмонли

* Транскрипцион белгилар манбадаги асл ҳолича берилмоқда.

* Умуман, барча қисқа унлилардан чўзиқ унлиларни ажратиш учун унлининг устига [^] белгиси қўйилади.

* Муаллиф ундошлар сонига *h* товушини қўшмайди. Аммо намуна сифатида келтирилган ўзбекча матнларда *h* товушини қўллайди. Масалан, *qarani jusan, aq bolmas, jaman her qiz yaxši bolmas; uzak-ta bolsa hem jo! yaxši, jaman bolsa hem qiz yaxši*.

туркчада ҳам жаранглилашиш бир текис эмаслигини қуйидаги сўзлар оркали ифодалайди: *tutmaq, tar, kürek, körük, kesmek* каби. Хоразм шевасида эса, жарангсизлашиш устувор бўлиб, бу жараён ҳам бир текис эмаслигини айтиб ўтади ва қуйидаги сўзларни мисол тариқасида келтиради: *til, tau, toymaq, kitmek, körmek, jiti, kitermen iter; gezmek, güzel* каби.

Усмонли турк тилидаги сўз бошида келувчи *v* товуши шевада *b* шаклда сакланганлигини қайд этади: *varmaq, vermek, var-dır; barmaq, birmek, bar-dır*. Олим икки туркий тил ўзбек ва усмонли тилларини янада кенгрок киёслаш кераклигини айтиб, ўзига хос товуш алмашишини келтиради: ўзбек. *köjnek*, усмон. *gomlek*.

Й.Буденц туркий тиллардаги сингармонизм ҳодисаси ҳақида алоҳида тўхталиб, бу ҳодиса ёқут, усмонли турк ва ўзбек тилларида яхши сакланганлигини қайд этади, унли товушларнинг олд ёки орқа қаторлигига қўра, қўшимчаларнинг вариантларини бериб ўтади: *nīñ – niñ, qa – ke, ʔa – ge, lar – ler, līq – lik, lī – li*. Шевада сингармонизмнинг икки тури ҳам мавжудлигини қайд этиб, иккала ҳолатда ҳам бузилишлар борлигини айтади. Ундошлар мослиги борасида ҳам намуналар келтиради. Қўшимчаларнинг вариантларини тақдим этади: *-ʔa, -qa, -ge, -ke; -ʔi, -zi, -ci, -ci; -da, -de, -ta, -te; -din, -din, -fin, -tin; -i, -di, -ti, -ti; -dir, -dir, -tir, -tir*.

Ассимиляция ҳодисаси эса шевада қуйидаги қуринишларда мавжудлиги кўрсатилган: *n-l: körgeller (korgenler), ʔatillar (ʔatinlar), küllükci (künlükci), jilallı (jilanlı); r-l: weziller (wezirler); d-n: mennen (menden), başınnan (başından), işinnen (işinden), annin (andin), zindännən (zindandın), n-m: jamam-ma (jamanma), bilesem-me (bilesen-me)*.

Й.Буденц мақоласидаги шева материалларида аксар ҳолларда қипчоқ элементларини кузатиш мумкин бўлади. Шунингдек, келтирилган матнларда қипчоқ ва ўғуз элементлари аралаш ҳолда қўлланган, бу ҳолат эса, ушбу давр Хива шаҳри шевасида қипчоқ ва ўғуз элементлари аралаш ҳолда бўлганми, деган табиий саволни туғдиради. Қўнғиротлар мамлакатда юқори нуфузга эга бўлиб, уларнинг шеваси ҳам (қипчоқ) мавжуд ўғуз шеваларига таъсир ўтказишини тасаввур қилиш мумкин. Шу ўринда яна бир жиҳатга – ахборот берувчининг шахсиятига эътибор бериш лозимлигини унутмаслик керак. Чунки, афсуски, мақола айни бир кишининг оғзаки нутқи, қилган таржималари асосида ёзилган ва хулосалар берилган.

Муаллиф материал берувчи Мулла Исҳоқнинг Хива хонлигига қарашли Қўнғирот беклигидан эканлигини айтиб ўтади. Қўнғирот ўзбеклари шеваси ўзбек тилининг қипчоқ гуруҳига мансуб бўлиб, Й.Иброҳимов Қўнғирот шевасини Жанубий Оролбўйи ўзбек тили ғарбий шевалар (қипчоқ) гуруҳининг алоҳида учинчи гуруҳчасига киритади⁴. Демак, айтиш мумкинки, Мулла Исҳоқ қипчоқ шеваси вакили бўлиб, ўз даврининг зиёли кишиларидан бири бўлган. Маълумотларга қўра, Мулла Исҳоқ Бухоро ва Шом мадрасаларида таҳсил олган, Хива мадрасасида мударрислик қилган⁵. Шундан қуринадики, Мулла Исҳоқ қипчоқ шеваси вакили бўлса-да, ўғуз шеваларидан ҳам яхшигина хабардор бўлган ҳамда "қитобат тилини" мукаммал билган. Шуларни инобатга олсак, шева ҳақида аниқ бир фикр билдириш қийин бўлиб қолади. Лекин мазкур мақоладаги назарий қарашлар

⁴ Ибрагимов Ю. Жанубий Оролбўйи ўзбек шевалари тадқиқи. ДД. – Тошкент, 2020, 36-бет.

⁵ Бекмухаммадов У. Венгрияда яшаган хоразмлик олим. – Хива: Хоразм Маъмун академияси, 2021, 15-бет.

ва ўзбекча матнлар умумий ўзбек тили хусусиятларини ёритишга хизмат қилади, деб қараш мумкин. Шунингдек, иш маълум шева талқинига бағишланганлигини ҳисобга оладиган бўлсак, билдирилган хулосалар, келтирилган матнлар айнан бир шевага тегишли эмаслигини айтиш жоиз.

Берилган ўзбекча матнларда баъзан кипчоқ элементлари устувор бўлса, баъзан ўғузча элементлар устувордир ва баъзи ҳолларда ҳар иккала шева элементлари аралаш ҳолда қўлланавереди. Масалан, **кипчоқ шевасида:**

Jaxši minen жүрсең, jiteresen мўратқа, jaman minen жүрсең, qalarsin уятқа.

Jigit digen шоқ bolsun, шоқ bolmasa, joq bolsun.

Iel oyrisiz bolmas, tau bō:risiz bolmas.

Jıylamayān balaya iemcek qajda?

Ўғуз шевасида:

jaxšiliq it. derjaya tasla: balıq bilir; balıq bilmese, xalıq bilir.

Kop itken xōb iter.

Bolur adam on bisinde bas bolur, bolmas adam, qırqqa kirse, jas bolur.

Dunjaya niçik kilgen bolsañ, bōjle kiteresen.

Аралаш (кипчоқ-ўғуз):

Qıstanyan işke sejtān qosulur.

Qarani jusañ, aq bolmas, jaman her qız jaxši bolmas.

Uzak-ta bolsa hem jol jaxši, jaman bolsa hem qız jaxši.

At arıqlıqta, jigit yarıbliqta jaman kōrūmur.

Бу каби аралаш матнлар муайян бир шева ҳақида фикр билдиришга имкон бермайди. лекин шунини ҳам ҳисобга олиш керакки, мазкур матнлар XIX аср Хива хонлигидаги ўзбек адабий тилини ифода этиши ҳам мумкин. Замонавий тилшуносликда "тил варианты" тушунчаси мавжудки, бу тушунча бир адабий тилнинг бир нечта давлатлардаги вариантларини билдиради⁶. Шу маънода, XIX асрда Ўрта Осиёда ўзбек адабий тилининг 3 та варианты мавжуд бўлган деб ҳисоблаш мумкин. Бу каби мавзулар ҳали ўзбек адабий тили тарихи ўрганиши керак бўлган масалалардандир.

Тилшуносликда идиолект деган тушунча бор. "Идиолект" инглизча бўлиб, индивидуал тил деган маънони англатади ва қўпинча яқка шахсларга хос нуткий ўзига хосликни билдиради⁷. Й.Буденц идиолект (бир кишининг ёки бирор ижтимоий қатламнинг нутки) асосида бутун бир шева хусусида муносабат билдиришга ҳаракат қилади ва бу олимнинг хатоси эди.

Хулоса қилиб айтганда, Йозеф Буденцнинг "Хива татарчаси" мақоласи 1865 йилда Венгрия Фанлар академиясининг "Тилшунослик хабарлари" журналида эълон қилинган бўлиб, бу иш Хоразм шевалари ҳақида маълумот берувчи дастлабки манба сифатида қаралмоғи керак. Чунки у А.Вамберининг "Чигатой тили дарслиги"дан (1867) икки йил аввал илм аҳлига маълум қилинган. Мақола илк бор Ғарб илм аҳлига ўзбек шеваларини маълум қилиши билан муҳим ҳисобланади. Шунга қўра, мақолада ўзбек шеваларининг, хусусан, Хоразм шеваларининг фонетик, морфологик хусусиятлари қайд этилган. Жумладан, илк бор ўзбек тилининг Хива шеваси фонетик тизимидаги унлилар ва ундошлар миқдори белгиланган; ўзбек шеваларида фонетик қонуниятлар: сингармонизм, фонетик жараёнлар, шунингдек, чузик унлиларнинг мавжудлиги қайд этилган.

⁶ Ashirboyev S. O'zbek dialektologiyasi. – Toshkent: "Nodirabegim", 2021, 17-bet.

⁷ Уша манба, 16-бет.

РЕЗЮМЕ. Маколада немис олими Йозеф Буденцинг Хоразм шеваларини ўрганишга бағишланган "Хива татарчаси" номли тахлилий мақоласи ҳақида фикр юритилади.

РЕЗЮМЕ. В статье обсуждена аналитическая статья немецкого ученого Йозефа Буденца "Tatarisch aus Chiwa" (Татарский язык Хивы), посвященная изучению хорезмских говоров.

RESUME. The article discusses the analytical article "Khiva Tatar" by the German scientist Joseph Budenz, dedicated to the study of Khorezm dialects.

Таянч сўзлар ва иборалар: Хоразм шевалари, фонетика, унли товушлар, ундош товушлар, сингармонизм, фонетик ўзгаришлар, дифтонглашиш.

Ключевые слова и выражения: хорезмские говоры, фонетика, гласные звуки, согласные звуки, сингармонизм, фонетические изменения, дифтонгизация.

Key words and word expressions: Khorezm dialects, phonetics, vowels, consonants, synharmonism, phonetic changes, diphthongization.

Азиза АХМЕДОВА

ЧЎЛПОН АСАРЛАРИДА ТАКРОРНИНГ ЛИНГВОПОЭТИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Бадий услубда энг кўп қўлланиладиган тасвирий воситалардан бири такрордир. Такрор матннинг оҳангдорлигини таъминлайди, таъсирчанлигини оширади, эслаб қолиш имконини яратади, кутаринки кайфият бағишлайди. Шу боис ҳар бир ижодкор такрорий бирликлардан маҳорат билан фойдаланади. Чунки меъёридан ортиқ ва уринсиз қўлланган такрор матннинг жозибадорлигини, таъсирчанлигини ошириш ўрнига, аксинча, матн нутқининг сунъийлигига, ғализлигига олиб келади. Такрорнинг 30 га яқин турини санаб ўтган С.Каримов "такрорнинг зиммасига ҳам тил бирликларига эмоционал бўёқ, алоҳида оҳанг, жозоба бериш вазифаси"¹ юкланишини таъкидлайди. М.Йўлдошев такрорни турли жиҳатдан турлари мавжудлигини ва шунга кўра тасниф қилиш мумкинлиги ҳақида ёзади: "Такрорлар қўлланиш ўрнига кўра горизонтал ва вертикал такрорларга бўлинади. Бундай такрорлар айниқса, шеърий матнларда ўзига хос оҳангдорликни юзага келтиради. Такрорланувчи бирликларнинг қайси туркумга мансублигига кўра от такрори, сифат такрори, олмош такрори, феъл такрори кабиларга бўлинади. Синтактик табиатига кўра сўз бирикмаси такрори ва жумла такрори ҳам фарқланади. Мазкур бирликларнинг жойлашиш тартибига кўра ҳам тасниф қилиш мумкин: симметрик такрор ва асимметрик такрор. Шунингдек, ўртадаги масофасига кўра ҳам гўруҳлаштириш мумкин: яқин ўринли такрор, узоқ ўринли такрор. Бадий асарларда маълум бир фикрнинг турли шаклларда такрорланишига қараб мазмуний такрор турини ҳам кузатишимиз мумкин"².

¹ Каримов С. Бадий услуб ва тилнинг ифода тасвир воситалари (Укув қўлланма). – Самарқанд: СамДУ нашриёти, 1994, 55–56-бетлар.

² Йўлдошев М. Бадий матннинг лисоний таҳлили. – Тошкент, 2007, 37–38-бетлар.